

10.33537/sobild.2025.16.1.13

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 10.01.2025
Kabul edildiği tarih: 20.01.2025

Article Info

Date submitted: 10.01.2025
Date accepted: 20.01.2025

ORTA MACARCA DEVRİNDE (1526-1772) MACAR DİLİNİN GELİŞİMİ

DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN LANGUAGE IN
THE MIDDLE HUNGARIAN PERIOD (1526-1772)

Yasemin ALTAYLI 

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Hungaroloji Anabilim Dalı, altayli@ankara.edu.tr

Ayşe ÖZ 

Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
ayoz@ankara.edu.tr

Anahtar sözcükler

Macarca; Matbaa; Reformasyon;
Karşı-Reformasyon; Dil; Çeviri

Keywords

Hungarian; Printing press;
Reformation; Counter-
Reformation; Language;
Translation.

Öz

Macar dilinin tarihsel dönemlerinden biri olan ve Macarca literatürde "középmagyar kor" olarak adlandırılan Orta Macarca Devri Macar dilinin gelişimi açısından önemli gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Literatürde 1526-1772 tarihleri arasında konumlandırılan bu dil devrinde matbaanın Macarca yayın faaliyetine başlamasıyla birlikte Macarca basılı kaynaklar oluşmuş ve bu basım teknolojisi ile Macarca metinler geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur. Özellikle Reformasyon hareketinin etkisiyle anadile verilen önem artmış, Macar dilinin kurallarını ve söz varlığını gösteren ilk dilbilimsel eserler, yani ilk gramer kitapları ve kapsamlı Macarca sözlük çalışmaları bu dönemde ortaya çıkmış, yabancı dillerden Macarcaya çeviri çalışmaları yapılmış, Macar edebiyatı kendi basılı yazınsal ürünlerini oluşturmuştur. Bütün bu çalışmalarla birlikte Macar dilinin kullanımı başta din ve eğitim alanında olmak üzere yaygınlaşmıştır. Zamanın ve tarihsel-kültürel sürecin de bir yansıması olarak özellikle seslerin yazı dilinde gösterilişinde ve kimi kuralların kullanımında değişimler gerçekleşmiş, Macar söz varlığına yeni alıntı kelimeler eklenmiştir. Bu çalışmada Macar literatürü temelinde 1526-1772 yılları arasındaki süreci kapsayan Orta Macarca Devri'nde ortaya çıkan önemli Macarca dil kaynaklarının sunulmasına çalışılmış, Macar dilinin bu süreçteki durumu ve gelişim seyri tarihsel ve kültürel bir arka planla birlikte gösterilmesi ve bu dil devrinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Abstract

The Middle Hungarian Period, which is one of the historical periods of the Hungarian language and called "középmagyar kor" in Hungarian literature, is a period of significant developments and changes in terms of the development of the Hungarian language. In this language period between 1526-1772, as the printing press began to publish in Hungarian language, printed resources in Hungarian were created in this period and with this printing technology, Hungarian texts had the opportunity to reach a wide audience. Especially with the influence of the Reformation, increased significant of the mother tongue and the first linguistic works, showing the rules and vocabulary of the Hungarian language, namely the first grammar books and comprehensive Hungarian dictionaries, came out in this period, and translations from foreign languages into Hungarian were carried out, Hungarian literature created its own written (printed) sources. With these works, the use of the Hungarian language became common, firstly in the religious and educational fields. As a reflection of time and the historical-cultural process, changes have occurred especially in the representation of sounds in the written language and in the use of certain rules, and new loanwords have been added to the Hungarian vocabulary. In this study, in the base of Hungarian literature we tried to represent important Hungarian language sources that came out in the Middle Hungarian Period covering the period between 1526-1772.

Giriş

Dilin geçmişten-günümüze devam eden sürekliliği onun da insan gibi bir tarihinin olmasını sağlamıştır. İnsanın tarih çizgisindeki seyrine benzer bir seyir dilde de mevcuttur. Bu devasa ve halen devam etmekte olan uzunca seyrin evrelerini, değişim ve dönüşümlerini, evrelerin başlangıç ve sonlarını fark edebilmek, bunu anlaşılır hale getirebilmek, yorumlayabilmek için bilimsel dayanaklarla literatürde kabul gören tarihsel sınıflandırmalar dahilinde bir inceleme, o dilin tarihinin anlaşılmasını olanaklı hale getirecektir. Tıpkı insanlık tarihinin olduğu gibi dilin de geçmişini, zaman içindeki evrimini anlamlandırabilmek için dilin gelişim seyri, literatüre dayalı tarihsel bir sınıflandırmaya dayanarak ele alınabilir. Nitekim bir dilin tarihinin incelenmesi için o dilin tarihsel dönemlerinin bilinmesi gerekmektedir.

Macar dilinin de geçmişten günümüze olan yolculuğunda, sürekliliğinin tarihsel gelişiminde durakları, yani tarihsel dönemleri olmuştur. Bugünkü verilere ve literatürde yer aldığı genel biçimine göre Macar dili tarihsel açıdan üç ana döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *Az előmagyar kor* (Ön Macarca Dönemi [yak. MÖ 4000-500]) olarak bilinen dil tarihinin en eski dönemidir, ikinci ana dönem ise *Az ősmagyar kor* (Ana Macarca Dönemi [MÖ 5.yy-MS 896]) yahut *A nyelveléktelen magyar kor* (Yazılı Belgelerin Olmadığı Dönem) adıyla bilinir (Bárczi vd., 1967: 18; Güngörmüş, 1998: 131-132; Kiss, 2017: 131). Bu iki ana dönemde henüz Macar dilinin yazılı kaynakları oluşmamıştır. Sonraki ana dönem ise Macar literatüründe *A nyelvelékes magyar kor* (Yazılı Belgelerin Olduğu Dönem) olarak bilinmektedir ve Macar dili bu dönemde artık yazılı belgelere, kaynaklara sahiptir. Bu dil dönemi Macar dilinin tarihsel gelişim evrelerine göre alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *Az ómagyar kor*, yani *Eski Macarca Devri*'dir: Macar yurt tutuşundan (896) Mohaç Savaşı'na (1526) kadar olan süreyi kapsayan bu dönemde Macar dili, ilk yazılı belgelerinden el yazması kitaplara kadar uzanan bir gelişim seyri sergilemiş ve Macarca kaynaklar el yazması biçiminde kaleme alınmıştır (Bárczi vd., 1967: 18; Fazakas, 2007: 24; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131). Bu devrin hemen akabindeki dönem ise büyük tarihsel ve kültürel hadiselerin Macar dilinin gelişimini yoğun bir biçimde etkilediği, Macarca basılı kaynakların ortaya çıktığı ve ilk gramer kitaplarından kapsamlı sözlüklere kadar uzanan geniş bir dil malzemesinin oluştuğu *A közép magyar kor*, yani *Orta Macarca Devri*'dir: Bu devir 1526 yılından 1772 yılına kadar devam eden süreyi kapsamaktadır (Bárczi vd., 1967: 18; Fazakas, 2007: 24; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131). 1772'deki Macar Aydınlanması'nın son çizgisini oluşturduğu bu dönemin ardından *Az új magyar kor* olarak adlandırılan *Yeni Macarca Devri* gelir (Bárczi vd., 1967: 18; Güngörmüş, 1998:132; Kiss, 2017: 131), bu devrin akabinde güncel sınıflandırmaya göre 1920 yılında Trianon Antlaşması'nın imzalanmasından sonra

ise artık Macar dili tarihinin kaynaklarının geniş ve gelişkin olduğu, dil çalışmalarının güçlü bilimsel temeller üzerinde seyrettiği günümüz modern dil tarihi sürecine geçilir (Fazakas, 2007: 25; ; Kiss, 2017: 131, 138.).

Bu tarihsel dönemlerden *Orta Macarca Devri* Reformasyon hareketinin Macaristan'da etkisini gösterdiği, matbaanın faaliyete geçtiği, anadil kullanımının gerek din gerek eğitim gerekse edebiyat alanında etkisini genişlettiği, okuma yazma oranının okullaşmanın ve matbaanın da etkisiyle artış gösterdiği, Macarca çeviri çalışmalarının hızlandığı, erken dönem gramer kitaplarının ve sözlük çalışmalarının ortaya çıktığı bir dönemdir. Dönemin en belirgin özelliği ise Reformasyon hareketinin ve matbaa faaliyetlerinin Macar dilinin gelişimine olan katkısıdır. Bunun da bir sonucu olarak, bugünkü modern seviyede olmasa da Macar dilinin kuralları ve söz varlığını gösteren ilk dilbilimsel eserler bu dönemde verilmiştir. Bu çalışmada Macar literatürü temelinde 1526-1772 yılları arasındaki oldukça uzun bir süreyi kapsayan *Orta Macarca Devri*'nde ortaya çıkan önemli Macarca dil kaynaklarının sunulmasına çalışılmış, Macar dilinin bu süreçteki durumu ve gelişim seyrinin tarihsel ve kültürel bir arka planla birlikte gösterilmesi amaçlanmıştır.

1. Ana Hatlarıyla 1526-1772 Yılları Arasında Macaristan'da Gerçekleşen Tarihsel Olaylara Kısa Bir Bakış

Bilindiği üzere dil tarihinin dönemleri ile tarihsel dönemler genel itibarıyla birbirinden farklılık göstermektedir. Tarihsel dönemlerin belirlenmesinde tarihi bir olayın yahut bir hareketin insanları, toplumu, dönemi nasıl etkilediği referans alınırken dil tarihinin dönemlerinin belirlenmesinde bu hadisenin başlattığı süreçte dilin nasıl etkilendiği, nasıl bir değişim ve gelişim sürecine girdiği belirleyici rol üstlenmiştir. Bu iki sınıflandırma, yani dilin tarihsel dönemleri ile tarihin dönemleri bu referans merkezleri bakımından birbirilerinden farklı olsalar da önemli tarihi olayların doğal olarak her iki sınıflandırmada da devir açıcı veya kapatıcı oldukları görülmektedir. Tarihi, sosyal, siyasi yahut kültürel bir hadisenin hem toplumu hem de dili etkilemesi, bir başka ifadeyle tarihsel bir olayın hem tarihi devirleri hem de dil devirlerini başlatması yahut kapatması, geniş çaplı bir etki alanı yaratması da mümkündür. Bu, o tarihi hadisenin toplum ve dil üzerinde ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Macar dilinin yazılı belgelerinin oluştuğu son ana dönemde devir açan ve kapatan tarihlere bakıldığında bu durum daha net görülebilir. Örneğin *Eski Macarca Devri*'ni başlatan tarih olan 896, Macarların yurt tutuşunun tarihidir. Macarların "*honfoglalás* (yurt tutuş)" dedikleri bu tarihi hadise Macar tarihinin olduğu kadar dil tarihinin de dönemlerindedir. 895/896 yılında Macarlar Avrupa'da bugünkü yurtlarına gelip yerleşmişler ve sonrasında Avrupa'da farklı bir kültürel-tarihsel değişim sürecine girmişlerdir. *Eski Macarca Devri*'ni kapatan ve *Orta Macarca Devri*'ni başlatan 1526

tarihindeki Mohaç Muharebesi de tarihsel bir olay olmakla birlikte yurt tutuş gibi dil tarihinde devir açıcı ve kapatıcı bir özellik sergilemiştir. Bu muharebeyle Avrupa'nın en önemli krallıklarından biri haline gelmiş olan tarihî Macar Krallığı son bulmuş, Macar topraklarında artık Osmanlı hakimiyeti ve Osmanlı-Habsburg rekabeti kendisini göstermiştir. Oldukça önemli bir kültürel hareket olan Macar Aydınlanması'nın başladığı tarih olan 1772, Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşın kaybedilmesinin ardından imzalanmış ve Macarların topraklarının büyük bölümünü kaybetmelerine neden olan Trianon Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 1920 yılı da bu örnekler arasında sayılabilirler. Bu da bir kez daha toplumu etkileyen tarihi yahut kültürel hadiselerin dilde izler bıraktığını, bu tarihsel-kültürel dönüm noktalarının literatürde kabul gören dil tarihindeki tarihsel sınıflandırmaları da belirleyebildiğini ve dolayısıyla tarih ve dilin birbirine kaynaklık ettiğini göstermektedir.

Bu sebeple, elbette çalışmanın niteliği çerçevesinde, dil çalışmalarında tarihsel, tarih çalışmalarında da dilsel verilerinin kullanılması büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde dil tarihi çalışmalarında da incelenen dönemde gerçekleşen tarihi ve kültürel olayların bilinmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple *Orta Macarca Devri*'nde Macar dilinin gelişim seyri ele alınırken 1526-1772 yılları arasında gerçekleşen tarihi olayların ana hatlarıyla verilmesinin bu dil döneminin yorumlanabilmesi için faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bilindiği üzere 16. yüzyıl Macar tarihi açısından oldukça büyük bir dönüm noktası olmuştur. 1526 yılında Osmanlı Devleti ve Macar Krallığı arasında yapılan Mohaç Muharebesi ile Avrupa'nın en güçlü krallıklarından olan tarihî Macar Krallığı son bulmuştur. Bu tarihten sonra ise oldukça uzunca bir dönem Macar topraklarında I. János Szapolyai (1526-1540) ve I. Ferdinand (1526-1564) üzerinden yürütülen bir Osmanlı-Habsburg rekabeti yaşanmıştır. Mohaç Muharebesi sırasında Macar Kralı II. Lajos (1516-1526) savaşta öldüğünden Macar tahtına Szapolyai geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) desteğiyle tahta geçen Szapolyai'ye karşı ise Alman İmparatoru V. Şarlken (1519-1556) kardeşi Ferdinand'ı desteklemiş, Ferdinand da Macar kralı ilan edilmiştir. Böylece bu tarihten itibaren Macar topraklarında biri Osmanlı Devleti'nin himayesindeki Szapolyai, diğeri Alman İmparatoru himayesindeki Ferdinand olmak üzere iki kral ortaya çıkmış ve uzun yıllar birbirleriyle mücadele halinde olmuşlardır (Uzunçarşılı, 1998: 327-328).

Osmanlı ve Alman imparatorlukları arasındaki rekabetin de göstergesi olan Szapolyai ve Ferdinand arasındaki mücadeleler, 1533 yılında Ferdinand ile yapılan antlaşma ile olduğu gibi bazı zamanlar süküt bulmuş gibi görünse de 1540 yılında Szapolyai'nin ölümüne kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise Ferdinand'ın Budin'e (Buda) karşı harekete geçmesi üzerine Osmanlı Devleti 1541 yılında yapılan seferle bu şehri almış ve burada bir beylerbeyliği kurmuştur. Böylelikle Macar toprakları Osmanlılara ait Budin Beylerbeyliği, Ferdinand'a ait bölge ve Erdel Beyliği olmak üzere üçe bölünmüştür, Budin Beylerbeyliği'nin kuruluşu ile 1686 yılında Budin'in elden çıkışına kadar devam edecek Türk hâkimiyet devri de böylece 1541 tarihinde resmen başlamıştır (Uzunçarşılı, 1998: 336-339; Altaylı, 2024: 1548).

Mohaç Muharebesine yakın tarihlerde Avrupa'da, Macaristan'ın hemen yanı başında önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Augustinyen (Augustinus) rahip Martin Luther, kilisenin endüljans satarak günahları affetmesi ve kurtuluş vaadinde bulunmasına tepki göstererek 31 Ekim 1517'de *Doksan Beş Maddelik Tezini* Wittenberg'ten halka duyurmuş ve kilise tarafından 3 Ocak 1521'te aforoz edilmiştir (Balázs, 2017: 105; Waardenburg, 2007: 530). Buradan Avrupa'ya yayılan Reformasyon¹ hareketi Macar topraklarında da etkisini göstermeye başlamıştır. Önce tarihî Erdel bölgesindeki Saksonlar ve maden şehirlerindeki Alman nüfus arasında etkili olmaya başlayan Reformasyon, Mohaç Muharebesi'nden sonra büyük bir ilerleme kaydetmiştir (Çoban, 1996: 101; Eckhart, 1924: 50). 1540'lı yıllarda ise Reformasyon artık Macar köy ve kasabalarına ulaşmıştır (Çoban, 1996: 101). Macaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin başlamasının ardından, yani 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Macar nüfusunun büyük çoğunluğu Protestanlığı benimsemiş (Çoban, 1996: 101; Eckhart, 1924: 51; Doğan, 2013: 57), Erdel ise 1560'ta dini özgürlüğün tanındığı ilk yer olmuştur (Eckhart, 1924: 51). Protestanlığın bir kolu olan Kalvenizm (Kalvencilik) ise 1560'lı yıllarda Macar nüfusun en büyük bölümünün benimsediği mezhep haline gelmiştir (Balázs, 2017: 106; Çoban, 1996: 101).

17. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde ise Macar topraklarında Karşı Reformasyon hareketi etkili olmaya başlamıştır. İspanyol Ignatius Layola'nın 1540 yılında Katolikliği yaymak amacıyla temellerini attığı Cizvit tarikatı kuruluşundan yirmi yıl kadar sonra Macar topraklarında kendisini göstermiş, 1561'de Esztergom Piskoposu Miklós Oláh kendilerine Nagyszombat okulunu tahsis etmiş, bundan yirmi yıl sonra Erdel Beyi István Báthori de onlara Kolozsvár'da bulunan yüksek okulun idaresini vermiştir (Fitz, 1967: 275). Cizvitlerin

¹ Jacques Waardenburg reformun tanımını şu şekilde yapar: "Latince "bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelen reforme ve reformatio kelimelerinden türeyen reform ve reformasyon kavramları, özellikle 16. yüzyılda Katolik kilisesini eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes'i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönmesini savunan harekete verilen isimdir" (Waardenburg, 2007: 530).

buradaki faaliyetleri ile Miklós Telegdi'nin 1577 yılında burada Karşı Reformasyon tarafında konumlanan bir matbaa kurmasının da etkisiyle (Fitz, 1967: 276-278; Fülöp: 68) Karşı Reformasyon hareketinin Macaristan'daki en önemli merkezlerinden biri Nagyszombat olmuş, Esztergom Piskoposu Ferenc Forgách 1615'te buradaki Cizvit okulunu yenilemiş, ardından bu hareketin en önemli simge isimlerinden olan Péter Pázmány burayı 1637'de bir üniversite seviyesine taşımıştır; bunun yanı sıra 1647'de Kassa'da da bir Cizvit yüksek okulu faaliyete geçmiştir (Kókay: 38). Görüldüğü üzere Karşı Reformasyon hareketinde de tıpkı Reformasyonda olduğu gibi eğitim önemli bir rol oynamıştır. Dini söylem ve öğretilerin yanı sıra Reformasyon hareketinde de etkili olan eğitim ve matbaa kanallarını da kullanarak ilerleyen Karşı Reformasyonun en önemli ismi haline gelen Pázmány'ın ve Karşı Reformasyona destek verenlerin girişimleriyle başta Macar soyluları olmak üzere nüfusun önemli bir bölümü de bu süreç ve sonrasında yeniden Katolik inancını benimsemişlerdir (Eckmann, 1946: 29; Doğan, 2013: 58).

Bu dönemin en belirgin tarihsel özelliği ise Mohaç Muharebesi'nden 17. yüzyıl sonuna kadar bu bölgede kendisini gösteren Osmanlı-Habsburg rekabeti olmuştur. Bunun en somut örneklerinden birini 1593'ten 1606 yılına kadar devam eden "Uzun Savaşlar Dönemi" oluşturmaktadır (Özçelik, 2023: 154-155). "On Beş Yıl Savaşları" olarak da nitelendirilen bu savaşlar dönemi Macarları yorgun düşürmüştür (Güngörmüş, 2010: 44). Bu dönem 1606 yılında imzalanan Zitvatoruk Antlaşması'yla son bulmuştur. Altı kez uzatılan bu barış antlaşması yaklaşık altmış yıl yürürlükte kalmış, Osmanlı ve Habsburg hükümdarı birbirine eşit sayılmış ve diplomatik bakımdan Osmanlı üstünlüğü sona ermiştir (Papp, 2013: 474).

Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki mücadele, tarihi Erdel topraklarında da kendisini göstermiştir. Erdel'de Habsburglar ile karşı karşıya gelmeleri sonucu Osmanlılar 1661'de buraya iki sefer düzenlemiş, 1663-1664 yıllarındaki mücadeleler ise 1664 yılında taraflar arasında imzalanan Vasvár Antlaşması ile sonlanmıştır (Kolçak, 2012: 560). Ancak bu antlaşma başta Fragnepán, Rákóczi, Zrinyi, Nádasdy ve Wesselényi gibi önemli Macar soylu ailelerini oldukça rahatsız etmiş, Viyana politikalarına karşı tepkiler gelişmiş, bu ise Imre Thököly liderliğinde Habsburglara karşı verilecek mücadeleye zemin hazırlamıştır (Kolçak, 2012: 562; R. Várkonyi, 2009: 95). Ancak 17. yüzyıl sonlarında Erdel Beyi Imre Thököly liderliğinde Habsburglara karşı savaştan Macarlar bu mücadelelerini kaybetmişlerdir.

1683 yılına gelindiğinde Osmanlılar Viyana'yi ikinci kez kuşatmış, ancak başarı sağlayamamışlardır. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlıları Avrupa'dan çıkarma arzusu Papa'nın da teşvikiyle 1686 yılında Habsburgların başında olduğu ittifakta kendisini göstermiştir. İttifak ordusu tarafından kuşatılan Budin'in 1686 yılında elden çıkışıyla Macaristan'daki Türk

hâkimiyet devri sonlanmış, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla ise Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiştir.

Osmanlıların ardından Macar topraklarında Habsburglar etkili olmuştur. Macarlara karşı oldukça baskıcı bir politika izleyen Habsburglara karşı ise Imre Thököly'nin ardından gerçekleşen ikinci özgürlük mücadelesi II. Ferenc Rákóczi liderliğinde 1703-1711 tarihleri arasında verilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştır. Habsburglara karşı verilen bu bağımsızlık savaşlarının liderleri ise maiyetleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nden himaye almışlardır. Imre Thököly İzmit'e, II. Ferenc Rákóczi ise Tekirdağ'a beraberlerindeki Macarlarla birlikte yerleştirilmişlerdir.

Görüldüğü üzere *Orta Macarca Devri*nde Macar topraklarında tarihsel açıdan bir Osmanlı-Habsburg çekişmesi yaşanmış, bölgede önce Osmanlılar, ardından Habsburglar hakimiyet tesis etmişlerdir. Kültür tarihi bakımından ise bu tarihsel rekabetin paralelinde seyreden Reformasyon ve bunun ardından kendisini gösteren Karşı Reformasyon hareketi etkili olmuştur.

2. Matbaa Faaliyetleri ve Çeviri Çalışmaları

Orta Macarca Devri'nde Macar dilinin gelişimine katkı sağlayan en önemli icraatlar arasında matbaa faaliyetleri ve yabancı dilden Macarcaya yapılan çeviri çalışmaları gelmektedir. Başlangıçta Reformasyon hareketinin de etkisiyle genellikle dini metinlerin Macarcaya çevirisi şeklinde görülen bu çalışmalar, matbaalar tarafından da basılarak geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur.

Matbaalar basım yapabilmek için dizgi aşamasından çıktıya kadar başta Macarca seslerin dizgide uygun harflerle gösterilmesi, yazım ve dil kurallarının kullanımı olmak üzere pek çok konuda belirleyici rol üstlenmişler, bunu kendi stillerine uygun belli kurallar üzerine yapmaya gayret etmişlerdir. Bu ise o dönemde elbette tek bir yazım birliğinden söz edilemese de bu sürece giden yolda dilin bu yöndeki gelişimine katkı sunmuştur. Matbaa ve basımcıların kendilerine özgü yazım özellikleri ve teknikleri olabilmekle birlikte Reformasyon ve sonrasında Karşı Reformasyon etkisinde ortaya çıkan matbaalar ve matbaacılarla zamanla Protestan ve Katolik yazım ve basım tarzları da yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (Balázs, 2017: 111).

Matbaa Macaristan'a Reformasyon hareketinden önce 15. yüzyılda girmiştir. Buda'da kurulan ilk matbaa Hess Matbaası olmuş, bunun hemen ardından yine burada Confessionale olarak anılan bir matbaa daha faaliyet göstermiştir, bunların kapanmasının ardından oldukça uzun bir süre sonra ise Reformasyonun etkisiyle tarihi Erdel bölgesinde yer alan Nagyszeben ve Brassó şehirlerinde de yine birer matbaa kurulmuş, ancak Macaristan'da Sárvár-Újsziget şehrinde kurulan matbaaya kadar bu eski matbaalar Macarca eser basmadıklarından Macar dili açısından bir etki

göstermemişlerdir (Altaylı, 2024:1541-1546; Eckmann, 1946: 21-22).

Macarca metinler basarak Macar dilinin gelişimine katkı sağlayan ilk matbaalar Macar toprakları dışında ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda Krakov'da faaliyet gösteren Jeromos Vietor'un (Hieronymi Vietoris) başında olduğu Vietor Matbaası ile Johannes Singrenius (Singriener) idaresinde Viyana'da basım yapan Singrenius (Singriener) Matbaası bunların en önemlilerindedir (Fülöp: 51-52). Bunlardan Vietor Matbaası 1527 yılında, içinde Macarca metinlerin olduğu iki yayın yapmış ve 1533'te Benedek Komjáti'nin çevirdiği ilk Macarca kitabı basmıştır (Eckmann, 1946: 22; Fülöp: 52). Singrenius (Singriener) Matbaası ise Gábor (Mizsér) Pesti'nin çevirdiği ilk Macarca Yeni Ahit'i (*Új Testamentum*) 1536'da yayımlamıştır (Eckmann, 1946: 22; Fülöp: 52). Károly Szabó'ya göre bu matbaa 1601-1700 yılları arasında doksan Macarca kitap basmış, ayrıca Macar Aydınlanma dönemini başlatan György Bessenyei'nin *Ágıs tragédiája* adlı eseri de yine 1772 yılında bu matbaadan çıkmıştır (Fülöp: 52).

Macar topraklarında Macarca basım yapan matbaaların ortaya çıkması ise yaklaşık olarak 16. yüzyılın ikinci yarısında Reformasyon hareketinin Macar topraklarında etki alanını arttırdığı dönemde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan matbaaların büyük bir bölümü Macar dilinin gelişimine hizmet etmekle birlikte Reformasyon'un geniş bir alana yayılmasında da oldukça etkili olmuşlardır². Nitekim 16. yüzyılda Reformasyon'un etkisiyle yirmi sekiz matbaa kurulmuştur (Ballagi, 1878: 65).

Bu yüzyılda Macarca yayımlarıyla Macar dilinin gelişimine hizmet eden matbaalardan ilki Sárvár-Újsziget Matbaası olmuştur. Macarca basım yapan Macar topraklarındaki bu en eski matbaanın faaliyetlerini sürdürmesindeki en etkili isimler ise János Sylvester ve Ábadi Benedek'tir; bu matbaa 1539'da Macar dilinin ilk gramer kitabını ve 1541'de Macaristan'daki ilk Macarca kitabı basmıştır (Altaylı, 2024: 1547-1548). Bu matbaadan sonra kurulan ve önceki kısa ömürlü matbaaların tersine uzun süre faaliyet gösteren ilk matbaa ise Hoffgreff-Heltai Matbaası'dır. Gáspár Heltai ve György Hoffgreff tarafından 1550 yılında Kolozsvár'da kurulan matbaanın idaresi önce Heltai, daha sonra Hoffgreff'de olmuş Hoffgreff'in ölümünden sonra 1559 yılından itibaren ise matbaayı tamamen Heltai idare etmiştir (Fülöp: 55). Bu matbaa 1550-1552 yılları arası sekiz (Heltai-Hoffgref birlikte), 1553'te üç (Heltai), 1554-1558 yılları arasında yine üç (Hoffgreff), 1559-1574 (Heltai) yılları arasında yirmi, Heltai'nin ölümünden sonra eşinin idaresinde 1575-1582 yılları arasında otuz sekiz Macarca eser basmıştır, kuruluşundan 1601'e kadar toplam Macarca yayım sayısı ise yüz dokuzdur

(Fitz, 1967: 159; Kiss, 1991: 100-101). Heltai Matbaası aynı zamanda uzun süre faaliyet gösteren ilk matbaa olması sebebiyle Macarca basımdaki yazım kurallarının oluşum sürecine önemli bir katkı sağlamıştır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Macarca eser basan matbaaların sayısı hızla artmıştır. Bunların en önemlileri arasında Gál Huszár tarafından 1561'de Debrecen şehrinde kurulan matbaa, 1569'da Gyulafehérvár'da kurulan Hoffhalter-Wagner Matbaası, 1578'de Bártfa'da ve 1579'da Vizsoly'de kurulan matbaalar sayılabilir (Kiss, 1991: 98). 1578 yılında Dávid Gutgesell tarafından Bártfa'da kurulan matbaa Gutgesell'in 1599 yılındaki ölümünün ardından yine Bártfa'da faaliyet gösteren Jakab Klösz Matbaası ile birleşmiş ve 1622'den 1664'e kadar otuz iki Macarca kitap basmıştır (Fülöp: 56). Önce ünlü Macar edebiyatçı Péter Bornemisza'nın sahibi olduğu, sonrasında Bálint Mantskovit'in idaresinde yönetilen Vizsoly Matbaası da Reformasyonun önemli merkezlerinden biri olmuştur (Fülöp: 56). Hem bir edebiyatçı hem de matbaacı olan ve eserlerinde Macarca kullanan Bornemisza, Pál Gulyás'a göre 1558'den 1600 yılına kadar 317 Macarca kitap yayımlamıştır, bu ise 29.373 sayfalık bir içeriğe tekabül etmektedir (Fitz, 1967: 228). Karşı Reformasyonun etkisiyle Nagyszombat'ta kurulan ve Péter Bornemisza'ya karşı adeta savaş açan Miklós Telegdi'nin matbaası da bu dönemde faaliyet gösteren merkezlerden biridir, Telegdi'nin 1577'de kurduğu bu matbaa kendisinin 1586'daki ölümüne kadar olan dokuz yıl içinde Fitz'e göre dokuz, Fülöp'e göre sekiz Macarca kitap basmıştır (Fitz, 1967: 276-278; Fülöp: 68).

Giderek ileri bir seviyeye ulaşan Macar tipografisinin 17. yüzyıl sonundaki en önemli temsilcilerinden biri de Miklós Tótfalusi Kis'tir. Bir yazar ve oldukça iyi bir matbaacı olan Tótfalusi, Kolozsvár'da bir matbaa kurmuş, 1692'den 1702'ye kadar bu matbaayı yönetmiş ve burada bastığı eserlerle Macar tipografisini yüksek bir seviyeye taşımıştır (Fülöp: 69-70).

Bilindiği üzere Reformasyon hareketinin en önemli özelliklerinden ve geniş kitlelere ulaşmasının en önemli nedenlerinden biri, matbaaların faaliyetlerinden de anlaşılacağı gibi, anadil kullanıma verilen büyük önem ve bunun teşviki olmuştur. Bu özellik ise Macar dili tarihinde öncelikle çeviri çalışmaları ve bunların basılmasıyla kendisini göstermiştir.³ Macarcaya yapılan çevirilerle yabancı dildeki sözcük ve kavramların Macarca karşılıkları, Macar dilinin kuralları ile seslerin gösteriliş biçimlerinin standartlaşmasına yönelik ilk adımlar da atılmıştır. Başlangıçta genel olarak Latince'den Macarcaya yapılan Kitâb-ı Mukaddes çevirileri şeklinde karşımıza çıkan bu çeviri çalışmaları ilerleyen dönemde dünyevi temalı konuları da kapsayarak Macar edebiyatının gelişimine olanak sağlamıştır. Dini

² Fitz'e göre Reformasyonun Macar topraklarında hızlı yayılmasındaki en etkili rolü Latince bilmeyen halka Macarca vaaz veren din adamları ve Macarca basım yapan matbaalar üstlenmiştir (Fitz, 1967: 275).

³ Reformasyon hareketinin Macaristan'da Macarca üzerinden yayılış hızını fark eden Karşı Reformasyon hareketi de 17. yüzyılla birlikte Reformasyon'da etkili olan matbaa ve çeviri çalışmalarıyla benzer bir yol izlemiştir.

metinlerin Macarcaya çevrilmesi, ilahilerin Macarca söylenmesi ve vaazların Macarca yapılması Reformasyon'un Macar halkına ulaşmasını, halk tarafından hızla benimsenmesini sağlamıştır. Bu sebeple bu dönemde özellikle dini metinlerin Macarcaya çevrilmesine büyük önem verilmiş ve bu metinler Macarca olarak basılmışlardır. Bu Macarca çeviriler, basım teknolojisinin yaygınlaşmaya ve okuma yazma oranının da buna ve okullaşmaya bağlı olarak artmaya başlamasıyla birlikte etki alanını genişletmiş ve böylece halk dini alanda Latince yerine Macarcayı kullanmayı tercih etmiştir. Bu ise Macar dilinin gelişimine önemli bir katkı sunmuştur.

Macar topraklarında basılmış olmasa da Macarca çeviri çalışmalarının ilk matbu ürünü Benedek Komjáti'ye aittir. Komjáti'nin *Az Szent Pál levelei magyar nyelven* adlı çeviri eseri 1533 yılında Krakov'da Vietor Matbaası'nda basılmış olup Macarca basılan ilk kitap olma özelliğine sahiptir (Tevan, 1984: 200; Aktaran: Altaylı, 2024: 1544). Komjáti'nin ardından Gábor Pesti de bu dönemde çeviri çalışmalarıyla öne çıkan isimlerdendir. Pesti'nin Yeni Ahit'i Macarcaya çevirdiği *Új Testamentum magyar nyelven* adlı çalışması da Macar toprakları dışında 1536 yılında Viyana'da Singrenius (Singriener) Matbaası'nda basılmıştır. Aynı yıl Pesti'nin *Ezop Masalları* çevirisi olan *Aesopus fabulái* adlı çeviri çalışması yine Viyana'da Johannes Singrenius (Singriener) tarafından basılmıştır (Bognár, 2015: 528; Tevan, 1984: 200)⁴. Bu dönemin bir diğer önemli ismi de István Székely Bencédi'dir. *Zsoltárkönyv* adlı çalışması 1548 yılında Krakov'da basılmıştır (Fekete, 2001/2002: 417). Kendisi aynı zamanda 1538'de Krakov'da Vietor Matbaası'nda basılan ilk Macarca takvimin (*Calendárium*) de çevirmenidir (Kapronczay, 2013: 113; Tevan, 1984: 215).

Sözü edilen bu çeviriler Macar toprakları dışında basılan öncül Macarca dil kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Bu süreçte Krakov ve Viyana bastıkları Macarca kitaplarla Macar dilinin gelişimine katkı sunan önemli basım merkezler haline gelmişlerdir. Nitekim bu kentlere eğitim almak üzere giden Macarların buralarda edindikleri birikimlerini Macar topraklarına taşıdıkları da görülmektedir. Örneğin János Sylvester Krakov'da eğitim almış ve bu şehirde bulunan Vietor Matbaası'nda edindiği tecrübesini Újsziget'e taşımıştır; ünlü Macar matbaacılarından Péter Bornemisza 1556'da Viyana'ya gitmiş, Viyana Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır, dönemin bir diğer önemli Macar matbaacısı olan Gál Huszár da Bornemisza'nın Viyana'daki okul arkadaşısıdır (Fitz, 130, 188, 229).

Macar topraklarındaki ilk basılı çeviri çalışması ise 1541 yılına aittir. János Sylvester tarafından Macarcaya çevrilen Yeni Ahit bu tarihte *Újtestamentum*

adıyla Sárvár-Újsziget'teki Macar matbaasında basılmıştır (Altaylı, 2024: 1547; Eckmann, 1946: 22). Eckmann, bu çeviri çalışmasının klasik Yunan şiirine özgü hexameter-pentameter vezni kullanması ve böylelikle Macarcanın klasik vezinler için de uygun olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Eckmann, 1946: 22). Sonraki çeviri çalışmaları Gáspár Heltai öncülüğünde yapılan dini metin çevirileri şeklinde olmuştur. 1551'de Kitáb-ı Mukaddes'in ilk bölümü Macarca olarak *A bibliának első része* adıyla Heltai-Hoffgreff Matbaası'nda basılmıştır, aynı yıl *Jézszuz Sirák könyve* adıyla dini ağıtların yer aldığı Macarca kitap ve 1552 yılında ise Kitáb-ı Mukaddes'in dördüncü bölümü *A bibliának neygedik része* adıyla Heltai-Hoffgreff Matbaası'nda basılmıştır (Borbély). Gáspár Heltai ve onunla birlikte çalışan isimler 1555-1556 yılları arasında İncil çevirileri yaparak bunları yayımlamaya devam etmişlerdir (Kiss, 1991: 98). Heltai dini metin çevirileri dışında dünyevi konularda da Macarca kitap basmıştır. Bunlardan en bilinenleri 1566 yılında basılan *Száz Fabula*, 1570'te basılan *Háló*, 1574'te basılan *Concionale*, *Azaz Históriás Énekeskönyv* ve 1575'te basılan *Krónika a magyaroknak dolgairól* adlı eserleridir (Kertész, 1941: 111-112).

Reformasyon hareketi sırasında beş Yeni Ahit ve bir tam Eski ve Yeni Ahit çevirisi Gábor Pesti, János Sylvester, Gáspár Heltai, Péter Melius Juhász ve János Felegyházi tarafından yapılmıştır (Balázs, 2017: 107). Péter Melius'un çevirisi 1567'de, Tamás Félegyházi'nin çevirisi ise 1586 yılında yayımlanmıştır, bunun dışında Miklós Telegdi'nin 1577 yılında yayımladığı çevirileri olmuştur (Kiss, 1991: 98). Gáspár Károlyi'nin ilk tam Protestan Kitáb-ı Mukaddes çevirisi ise 1590 yılında Vizsoly'da basılmıştır, *Vizsolyi Biblia (Vizsolyi İncil)* olarak da anılan bu Kitáb-ı Mukaddes çevirisi Macar edebi dilinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Balázs, 2017: 107; Doğan, 2013: 57). İlk tam Katolik Kitáb-ı Mukaddes çevirisi ise bundan ancak otuz beş yıl sonra Cizvit rahip György Káldi tarafından yapılmış ve 1626 yılında Nagyszombat'ta basılmıştır (Eckmann, 1946: 30; Doğan, 2013: 57).

Bu dönemde dini nitelikli çeviriler arasında ilâhî çevirileri de önemli bir yer tutmuştur. Bunlar arasında István Gálszécsi'nin Protestan ilâhî kitabı 1536'da Krakov'da basılmış, 16. yüzyılda bu çalışmayı Gál Huszár ve Kovács Gönczi'nin çevirileri takip etmiştir; ancak bu türün en önemli örneklerden biri Albert Szenczi Molnár'ın 1607'de basılan *Psalterium Ungaricum* adlı çeviri kitabı olmuştur (Balázs, 2017: 107).

⁴ Bognár aynı zamanda Gábor Pesti'yi Macarca epigram şiir kültürünün temelleri atan ilk Hümanist şair olarak değerlendirmektedir (Bognár, 2015: 528, 530).

3. Sözlükler ve Gramer Kitapları

Orta Macarca Devri'nde Macar dili ile ilgili dil çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. Macar dilbilim tarihinin de temellerinin atıldığı bu dönemde dil ve dilbilim ile ilgili bu ilk çalışmaları sözlükler ve dilbilgisi kitapları şeklinde iki ana kategoriye ayırmak mümkündür.

Bu dönemde oluşturulan sözlük çalışmaları Albert Szenczi Molnár'a kadar daha tam anlamıyla bir sözlük olmaktan ziyade Macarca literatürde *szójegyzék* olarak anılan ve Latince *nomenclatura* olarak karşımıza çıkan nispeten küçük ölçekli öncül sözlük çalışmaları, sözcük dizinleri olarak değerlendirilebilirler⁵. Dönemin bu türdeki ilk çalışması Gábor Pesti'ye ait olup Macar toprakları dışında basılmıştır. Pesti'nin *Nomenclatura sex Linguarum* adlı altı dilli sözlük çizelgesi 1538 yılında Viyana'daki Singriener Matbaası'ndan çıkmıştır (Tevan, 1984: 180). Bundan sonraki çalışmanın sahibi ise Balázs Szikszai Fabricius'tur. 1561'den 1576'daki ölümüne kadar Sárospatak'ta öğretmenlik yapan Szikszai bu süreçte Macar öğrencilerin Latince öğrenmesini kolaylaştırmak için pedagojik amaçlı Latince-Macarca bir sözcük çizelgesi hazırlamış (*Nomenclatura*), 1576'daki ölümünün ardından bu çizelge el yazması biçiminde birçok okulda kullanılır hale gelmiştir ve Szikszai'nin bu sözcük çizelgesi yine Sárospatak'ta öğretmenlik yapan Gáspár Pesthy tarafından basıma verilmiş, 1590 yılında Debrecen'de basılmıştır (Melich, 1906: 423, 425). Bu kategorideki bir diğer çalışma da Faustus Verancsics tarafından yapılmıştır. *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae Linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* adlı beş dilli (Latince, İtalyanca, Almanca, Hırvatça ve Macarca) sözlük çalışması 1595'te Venedik'teki Niccolò Moretti Matbaası'nda basılmıştır (Fóris, 2003: 121). Bu çalışmalardan farklı olarak bu süreçte bir de Macarca deyim ve atasözlerinin yer aldığı önemli bir eser ortaya çıkmıştır. Dönemin bu türdeki ilk örneklerinden olan János Baranyi Decsi'nin *Adagiorum Chiliades* adındaki atasözleri ve deyimler sözlüğü 1598 yılında Bártfa'da yayımlanmıştır (Cser, 2006: 7).

Orta Macarca Devri'ndeki en kapsamlı sözlükler ise Albert Szenczi Molnár'ın ve Ferenc Pápai-Páriz'in Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlükleridir. Albert Szenczi Molnár'ın *Dictionarium Latino-ungaricum et Ungarico-latinum* adlı Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlüğü 1604 yılında Nürnberg'te (Bkz. Szenci, 1990), Ferenc Pápai-Páriz'in *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum* adlı Latince-Macarca, Macarca-Latince sözlüğü ise 1708 yılında Lócse'de basılmıştır (Bkz. Pápai, 1708). Her iki çalışma da Macar dilinin o dönemdeki en

geniş kapsamlı sözlük çalışmaları olarak kabul edilmektedirler.

Bu dönemin dil ve dilbilim açısından en önemli kaynaklarından birisi de gramer kitaplarıdır. Macar dilinin kurallarını açıklayan ilk eserler *Orta Macarca Devri*'nde ortaya çıkmışlardır. İlk Macar gramer kitabı 1539 yılında basılan János Sylvester'in *Grammatica Hungarolatina* adlı eseri olmuş, Macar Reformasyon hareketinin önemli isimlerinden olan Sylvester'in Macar dilinin kurallarını Latince olarak anlattığı bu çalışma Sárvar-Újsziget Matbaasında basılmıştır (Altaylı, 2024: 1547). Sylvester, eserine Macarca seslerin tanıtımıyla başlamış; sözcük türlerini ve bu sözcük türlerinin aldıkları ek türlerini örneklerle ve Latince karşılıklarıyla açıklamıştır (Bkz. Sylvester, 2006). Macar dilinin 16. yüzyıldaki durumunun, kurallarının ilk kez gösterildiği bu eser dil ve dilbilim tarihi açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Macarcadaki sözcük türleriyle birlikte Macarca eklerin de o dönemdeki kullanımı ve kurallarıyla birlikte yine o döneme ait sesletimle anlatılması Macar dilbilim tarihine de bir başlangıç oluşturmuştur. Ayrıca eser o dönemde başta dil ile ilgili olmak üzere Macar dilinde yeni terminolojik kavramların oluşumuna da katkı sunmuştur (Bartók, 2009: 96-98).

Macar dilinin en eski ikinci gramer kitabı ise Macar Reformasyon hareketinin en meşhur isimlerinden ve aynı zamanda Sylvester ile Sárvar-Újsziget'te de birlikte çalışan Mátyás Dévai Bíró'nun kaleminden çıkmıştır⁶. Dévai Bíró'nun *Orthographia Ungarica* adlı Macarca dilbilgisi kitabı 12 Mart 1549 yılında Krakov'da Vietor Matbaası'nda (Hieronymi Vietoris) basılmıştır (Dévai, 1549). Macar alfabesi, Macarca seslerin yazılış kuralları ve son bölümde sayı tablosuna da yer verilen eser "C. M. D"⁷ harfleriyle sonlandırılmıştır (Dévai, 1549).

17. yüzyılda basılan ilk Macarca gramer kitabı ise Albert Szenczi Molnár'ın *Nova Grammatica Ungarica* adlı eseri olmuştur. 1610 yılında Hanou'da basılan eser "Etymologia" ve "Syntaxis" adındaki iki kitaptan oluşmaktadır: İlk kitabın ilk bölümlerinde harfler, sesler, heceler ele alınmış, ardından Macar dili İbranice ve çeşitli Avrupa dilleri ile karşılaştırılmıştır, sonrasında ise harf-i tarif ve sözcük türleri ile ekleri, ikinci kitapta ise söz dizimi ele alınmıştır (Cser, 2006: 5-6). Albert Szenczi Molnár'ın bu gramer kitabı sesbilgisinden doğru yazıma, tümce bilgisine kadar Macar dilinin kurallarının gösterildiği çağın Avrupa'sındaki en iyi örneklerden biri kabul edilmektedir (Cser, 2006: 6).

Bu dönemde eser veren isimlerden biri de István Geleji Katona'dır. Geleji, *Magyar Grammatikatska* adlı dilbilgisi çalışmasını 1645 yılında Gyulafehérvár'da basılan *Titkok Titka* adlı eserinin sonuna eklemiş ve

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altaylı, 2021: 186.

⁶ Dévai 1537 yılında Kont Nádasdy'nin mülküne gelmiş olup bu sırada burada Sylvester'in idaresinde bir okul, Dévai'nin gelişinden yaklaşık bir yıl sonra ise meşhur Újsziget Matbaası da kurulmuştur; bu da Nádasdy, Dévai ve Sylvester'in Macar topraklarında Reformasyon hareketinin

yayımları sırasında anadili eğitim ve edebi eserlerle de desteklediklerini göstermektedir (Révész, 1863: 47).

⁷ Imre Révész son sayfada yer alan bu harfleri "Csinálta Dévay Mátyás" [Türkçesi: *Mátyás Dévay tarafından kaleme alınmıştır*] ifadesinin kısaltılması olarak yorumlamıştır (Aktaran: Dévai, 1549, Tanıtım yazısı: 1).

önceki Latinceye dayalı dilbilgisi kitaplarından farklı olarak bu eserde yazınsal çalışmaları sırasında geliştirdiği görüşlerini sunmuş, aynı zamanda Latince yerine yeni Macarca teknik kelimeler de oluşturmuştur (Geleji, 1906: 1; C. Vladár, 2016: 39). Çalışması, otuz iki maddelik “*Az igaz magyar írásnak*” ve kırk dört maddelik “*Az igaz magyarán szollásnak*” adlı iki bölümden oluşmaktadır (Geleji, 1906).

István Geleji Katona’dan sonra dilbilgisi çalışmalarının sayısı hızla artmıştır. Bunlardan György Komáromi Csipkés’in *Hungaria Illustrata* adlı eseri 1655’te, Pál Pereszlényi’nin *Grammatica Linguae Ungaricae* adlı çalışması 1682’de, Pál Kövesdi’nin *Elementa Linguae Ungaricae* adlı eseri 1686’da, István Szónyi Nagy’nin *Magyar Oskola* adlı çalışması 1695’te, Miklós Misztófalusi Kis’in *Ratiocinatio de Orthographia* adlı eseri 1684’te ve János Tsétsi’nin *Observationes Orthographico-Grammaticae*’sı 1708’de yayımlanmışlardır (C. Vladár, 2016: 15; H. Bottyánfy vd., 1990: 51). *Orta Macarca Devri*’nin son dönemine ait bir diğer çalışma ise özellikle dilbilim tarihinde önemli bir yeri olan *Demonstratio* adlı eserdir. Macar dili ile Lap dili arasında karşılaştırma yapılarak iki dilin benzerliğinin konu edildiği János Sajnovics’in bu çalışması 1770 yılında yayımlanmıştır (Altaylı, 2021: 183; Szathmári, 2006: 9).

4. Dilde Meydana Gelen Değişiklikler

Orta Macarca Devri’nde Macar dilinin gelişimi açısından önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu dönemde dil kaynaklarının sayısı ve çeşitliliği artmış, kaynakların niteliği de değişim göstererek dilbilgisi kuralları ile söz varlığının gösterildiği dilbilimsel kaynaklar ortaya çıkmıştır. Bu gelişim bunlarla sınırlı kalmamış, dilin yapısında da etkisini göstermiştir. Dilde sesbilgisi ve dilbilgisi alanında çeşitli değişimler meydana gelmiştir.

Fonetik değişiklikleri mevcut seslerin farklı harflerle gösterilmesi yahut yeni harflerin yazı diline dâhil olması şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. İlki ile ilgili en belirgin değişiklikler arasında *ly* sesinin yerine *j* sesinin yaygın olarak kullanılmaya başlaması gelmektedir; ancak bu değişim Macarca konuşulan her bölgede gerçekleşmemiş, Dunántúl (Tunaötesi) ve Paloc gibi Macar dilinin bazı ağzlarında *j* sesi yerine *l* veya *ly* sesletimi daha yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Fazakas, 2008: 26; “Középmagyar kor: a felvilágosodásig”).

Bunun yanı sıra bu dönemde Latince olmayan Macarca bazı seslerin gösterilmesi için hangi harfin kullanılacağına saptanması da üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Özellikle Macarcadaki *ö*, *ü* sesleri ile uzun ünlülerin nasıl gösterileceği konusu ciddi bir zorluk yaratmış; *ö* sesi çoğunlukla *ew* şeklinde ya da *o* ve *u* sesinin üzerine küçük *e* harfi getirilerek; uzun ünlüler ise ses çiftleşmesine uğrayarak yahut harfin önüne, üstüne veya yanına diakritik işaretler koyularak gösterilmiştir (Balassa, 2023: 86-87). Ünsüzlerde de diakritik işaretler

kullanılabilmiştir. *sz* sesi başlangıçtan itibaren sırasıyla *z*, *ŷ*, *ŷ* ve son olarak *sz* biçiminde; *zs* sesi de yine önce diakritik işaretlerden oluşan *ŷ*, *ŷ*, *s* harfleriyle, daha sonra *z* ile gösterilmiş; başına konulan virgülle de bu ses *s* sesinden ayrılmıştır (Balassa, 2023: 87). Bugünkü *ty*, *gy*, *ly ny* seslerinin de başlangıçta diakritik işaretler kullanılarak gösterildiği görülmektedir (Balassa, 2023: 87; Fazakas, 2007: 104). Bu dönemde bu seslere ek olarak *tz*, *ts* seslerinin kullanımı da kabul görmüştür (Balassa, 2023: 87); *c* ve *cs* seslerini belirtmek için eski harflerle birlikte yeni harfler de kullanılmıştır: *c*, *cz*, *ch*, *ch*, *cz*, *ci*, *cy*, *chy*, *c*, *ts* (Fazakas, 2007: 104).

Bu fonetik değişimlerin yanında *Orta Macarca Devri*’nde bu alanda karşılaşılan en belirgin değişim yeni bir harfin ortaya çıkışı olmuştur. Bu dönemde Macarcanın ünsüz yapısına *dzs* harfi dâhil olmuş; bu ses Macarcaya Osmanlı döneminde *dzsida*, *findzsa*, *handzsar* gibi Türkçe ödünç sözcükler aracılığıyla girmiştir (Fazakas, 2008: 26; Pusztai). Bu ise tarihsel sürecin dilde bıraktığı izlerden biri olarak dilin bu alanda ne derece önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Seslerin baskıda ne şekilde gösterileceği, Macarcaya özgü seslerin ve bu sesler arasındaki ayrımın yapıma biçimleri basım tarihinin başlamasıyla birlikte önemli meseleler haline gelmiştir. Her ne kadar bu dönemde standart bir yazım biçimi oluşmamış, farklı yazım stilleri gelişmiş ve bu farklı stiller basılı kitaplar aracılığıyla geniş kitlelere ve bölgelere kolayca ulaşabilmiş olsa da (Fazakas, 2007: 105) uzun vadede özellikle uzun süre basım yapan matbaalarla birlikte belli yazım tarzlarında ana stiller oluşmaya başlamıştır. Bugünkü anlamda bir yazım standardizasyonundan elbette söz edilemeye de basılan harflerin geniş bir kitleye ulaşması ve bu kitlenin bu yazım tarzından etkilenmesi nedeniyle matbaalar yazım kurallarının oluşmasına başlangıç aşamasında da olsa etki etmişlerdir. Bu dönemde özellikle Macarca sesleri göstermek için kullanılan harflerin seçimi konusunda matbaalar arasındaki basım farklılıklarından kaynaklanan iki ana stil ön plana çıkmıştır. Macar literatüründe Protestan ve Katolik yazım tarzı şeklinde ortaya çıkan bu iki ayrı stilin sesleri nasıl gösterdikleri ile ilgili olarak en belirgin örnekler arasında ise *c* harfinin Katolik yazım tarzında *cz* ile, Protestan yazım tarzında ise *tz* şeklinde gösterilmesi; *cs* sesinin Katolik yazım tarzında *ch* ile, Protestan yazım tarzında ise *ts* olarak aktarılması sayılabilir. (Balázs, 2017: 111).

Orta Macarca Devri’nde Macarcanın gramer yapısında da değişimler olmuştur. Fiil çekimlerinin sadeleştirilmesi bunlar arasındaki en önemli değişikliklerden biri olup Macarcada görülen farklı farklı geçmiş zaman biçimleri (*var vala*, *vart volt*, *vara*, *vara vala*) arasındaki şekilsel ve işlevsel farklar zaman içinde kaybolmuş ve *-t* ekli geçmiş zaman biçimi (*vart*) yaygın hale gelmiştir (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Bu dönemde yapım ekleriyle yahut sözcük birleştirme yönetimiyle de yeni kelimelerin Macar sözcük varlığına dahil olduğu görülmektedir. Bu kelimelerin büyük bir kısmı birleşik kelime şeklindedir: *könyvnyomtató* (matbaa), *betűrakó* (dizgici), *mesterlegény* (usta çırak), *tüdögyulladás* (zatürre), *földrengés* (deprem) (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig”); “*köznév* (ortak ad), *tulajdonnév* (özel ad); *emberiség* (insanlık), *fűszer* (baharat), *gyanúsít* (suçlamak), *hozomány* (çeyiz), *igenel* (onaylamak), *kinevez* (atanmak), *lelkiség* (maneviyat), *terméketlen* (verimsiz); *arányos* (oranlı), *középpont* (merkez), *nevező* (payda); *hófehér* (bembeyaz), *napirend* (gündem), *nyelvjárás* (lehçe), *sütemény* (hamur işi), *vesztés* (kayıp)” (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Bu döneme ait önemli değişimlerden biri de *-né* ekinin ortaya çıkmasıdır. Bu ek, bir kadını eşinin unvanıyla tanımlarken kullanılmaktadır. Örneğin, kont unvanına sahip birinin eşinden bahsederken *grófné* [kont eşi/kontes] biçimi kullanılır. Ayrıca Macarcada resmi hitap biçimi (*magázás*) de yine bu dönemde şekillenen önemli özelliklerdendir (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig”). Ayrıca bu dönemde cümlelerin bağlaçlarla ve edatlarla desteklendiği de görülmektedir: “*mulva* (1552), *nézve* (1561), *tajban* (1562), *ellenben* (1653), *ugyanis* (1594)” (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Orta Macarca döneminde dilde görülen gelişmelerden biri de Macarcanın kelime hazinesine dâhil olan alıntı kelimelerdir. Dönemin tarihsel ve kültürel koşullarının bir yansıması olarak Macar diline başta Osmanlı Türkçesi ve Almanca olmak üzere çeşitli dillerden alıntı sözcükler girmiştir. Osmanlı Türkçesinden geçen sözcüklerin büyük bölümü askeri, siyasi ve gündelik yaşamla ilgili olarak Macar söz varlığına dâhil olmuş, ancak bu sözcüklerin büyük bir kısmı Macarlar açısından farklı bir kültürü ve idari-siyasi yapılanmayı yansıttığı için Osmanlı'nın buradan geri çekilmesiyle birlikte kullanımdan kalkmış olsa da bir kısım Osmanlı Türkçesi sözcük halen halk dilinde lehçesel düzeyde yaşamaktadır (Balassa, 2023: 88; Güngörmüş, 1998: 137). Bu alıntı kelimelere şu örnekler verilebilir: “*szultán* (*sultan*), *szandzsak* (*sancak*), *szeraj* (*saray*), *basa* (*paşa*), *bég* (*bey*), *derviş* (*derviş*), *janicsár* (*yenicheri*), *diván* (*divan*), *deli* (*deli*), *harács* (*haraç*), *piláf* (*pilav*), *padlidzsán* (*patlıcan*), *szörset* (*şerbet*), *handzsár* (*hançer*), *findzsa* (*fincan*), *tepsi* (*tepsi*), *zseb* (*cep*), *defter* (*defter*)...” (Balassa, 2023: 88; Güngörmüş, 1998: 137-138). Bunların dışında Almandan, Fransızcadan ve İtalyancadan da Macarcaya alıntı kelime geçişleri olmuştur. Örneğin Almandan: “*cukor* (*şeker*), *kalap* (*şapka*), *prés* (*pres*, *basmak*), *ráspoly* (*törpü*), *pisztoly* (*silah*), *gomba* (*mantar*)...”; Fransızcadan: “*mars* (*Mars*), *rang* (*rütbe*)...”; İtalyancadan: “*bandita* (*eşkiya*), *furfang* (*uyanık*, *kurnaz*), *golyó* (*kurşun*), *torta* (*pasta*)...” kelimeleri yine tarihsel ve kültürel değişimin bir sonucu olarak Macar diline Orta Macarca Devri'nde giren alıntı

sözcükler arasında yer almıştır (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”).

Sonuç

Orta Macarca Devri'nde Macar dili büyük bir gelişim sürecine girmiştir. Bu devirden önce oluşan Macarca el yazması biçimindeki kaynaklar yerini matbu kaynaklara bırakmıştır. Dönemin en önemli teknolojik gelişimi olan matbaalar bu devirde Macarca basım yapmaya başlamış olduklarından Macarca dil kaynakları da bu teknolojik gelişimin paralelinde basılı kaynaklar haline dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla dil tarihi açısından dönemin en önemli gelişmelerinden biri basılı Macarca kaynakların ortaya çıkışı olmuştur. *Eski Macarca Devri*'nde (896-1526) Macarca yazılı belgeleri manastırlarda kaleme alan rahip ve keşişlerin yerini *Orta Macarca Devri*'nde matbaalarda çalışan basımcılar, dilciler, edebiyatçılar almaya başlamıştır. Macarca kaynaklar ise matbaalar sayesinde belli bir zümrenin elinden geniş bir kitleye ulaşma imkânı bulmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan Macarca kaynaklar içeriklerindeki konuları bakımından da önceki devirden farklı bir özellik göstermeye başlamıştır. *Eski Macarca Devri*'nin konu bakımından yaygın olan dini içerikli Macarca metinlerinin yerini bu dönemde zamanla dünyevi içerikli konular almaya başlamıştır. Bunları ise dilbilimsel kaynaklar ve edebi kaynaklar şeklinde alt bir sınıflandırmaya tabii tutmak da mümkündür.

Orta Macarca Devri'nde Macar dilinin gelişimine en büyük katkıyı sağlayan ve matbaaların Macarca basım yapmasına imkân veren hadise ise Reformasyon'dur. Tarihsel süreçte Mohaç Muharebesi'ne yakın tarihlerde ortaya çıkan Reformasyon hareketi Osmanlı döneminde Macar topraklarında kendine geniş bir manevra alanı bulmuştur. Bu ise ağırlıklı olarak Karşı Reformasyon tarafında konumlanan Habsburglar ile Osmanlılar arasındaki rekabetinin siyasi bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla Osmanlıların doğrudan olmasa da Reformasyona alan açtıklarını ve Habsburgları bu bölgeden uzak tuttuklarını da söylemek mümkündür. Bunun ise, Reformasyonun bu dönemde Macar dilinin gelişimindeki rolü dikkate alındığında, dilin sınırları üzerine düşünme ve çalışma motivasyonunu pekiştiren bir tarihsel gelişme olduğunu ve dilde yeni arayışların dolaşıma girmesini kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Reformasyon hareketi geliştirdiği düşünceleri halka yaymada en önemli araç olarak anadili gördüğünden Reformasyon taraftarları fikirlerini yayabilmek için dini alanda anadil kullanımına büyük önem vermişlerdir. Bunun dildeki en belirgin yansıması bu dönemde genellikle Latince'den Macarcaya yapılan dini metin çevirileri olmuştur. Bu çeviriler ilerleyen dönemde konu ve kapsamalarını genişleterek Macarcanın bir edebi dil olarak da etkin şekilde kullanılmasına olanak sağlamışlardır. Reformasyonun ve sonrasında Karşı Reformasyonun etkisiyle gelişen Macar edebiyatı

Gábor Pesti, Gáspár Heltai, Bálint Balassi, Sebastyén Tinódi, Péter Bornemisza, Péter Pázmány ve Miklós Zrínyi gibi önemli yazarların yazdıkları Macarca eserlerle zenginleşmiş, Macar dili bir edebiyat dili olarak da kendisini göstermiştir. Tüm bu süreçte ise özellikle Orta Çağ'da tüm Avrupa'da olduğu gibi Macaristan'da da uzun yıllar etkili olan Latince'nin egemenliği geri döndürülemez bir biçimde sarsılmıştır.

Bu dönemde Macar dilinin gelişim seyrini ana hatlarıyla dört ana temele ve bu dört ana temelden ilerleyen alt gelişim seviyelerine oturtmak mümkündür. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi Reformasyon hareketidir. Bu hareket Macarcanın farklı alanlarda anadil olarak kullanımının önünü açmıştır. Buna karşı gelişen Karşı Reformasyon hareketi de zaman içinde anadilin kullanımının önemini fark etmiş ve anadil konusunda bir dönüşüm yapmak zorunda kalmıştır. İkinci ana temel matbaa faaliyetleri üzerine inşa edilmiştir. Matbaalardan çıkan Macarca matbu metinlerin farklı basım tekniği ve stillerini sergilemekle birlikte aslında uzun vadede Macarca yazı dili ve yazım kurallarının oluşumundaki başlangıç evresini oluşturduklarını söylemek mümkündür. Üçüncü temel anadilin kurallarının ve söz varlığının gösterildiği dil çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde Macarca bugünkü modern seviyede olmasa da dilbilimsel açıdan incelenmiş, Macar dil bilim tarihinin temelleri atılmıştır. Bu dönemde Macar dilinin gelişimine yön veren dördüncü dayanak ise Macarca çeviri çalışmalarıdır. Başlangıçta dini metinlerin Macarcaya çevirileri şeklinde karşımıza çıkan bu çalışmalar Macar dilinin bir edebiyat dili olarak da kullanılmasına, ilerleyen süreçte ise özgün Macarca edebi eserler verilmesine temel oluşturmuşlardır. Tüm bu özellikler çerçevesinde *Orta Macarca Devri* özellikle 17. yüzyıldan itibaren bilhassa dil alanındaki çalışmalarla Macar Aydınlanma döneminin hazırlayıcısı olmuştur.

Orta Macarca Devri'nde gerçekleşen tarihsel ve kültürel olaylar, teknolojik gelişmeler dilde de tarihte olduğu gibi izler bırakmıştır. Bu dönemde Macar sözcük varlığına giren alıntı kelimeler, yeni harfler, farklı yazım ve basım stilleri gibi pek çok konu bunun göstergelerindedir. Bu da dil gelişiminin toplumsal gelişimle paralel seyrettiğini, dilin pek çok alanda veri sunan bir kaynak olduğunu göstermektedir. Dildeki veriler toplumun geçirdiği tarihsel ve kültürel sürecin, değişimlerin somut izlerini taşımakta ve dil tarihsel çalışmalarla bu süreçlerin ana hatları belirlenmektedir. Bu bakımdan dilin, tarihin ve kültürün en önemli kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altaylı, Y. (2021). "Macar Dili Tarihinin Erken Dönem Yerli Yazılı Kaynaklarının Sınıflandırılması" *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), pp. 182-191.
- Altaylı, Y. (2024). "Hess'ten Sárvár-Újsziget'e Macaristan'da Matbaanın Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 64 (2), pp. 1537-1553.
- Balassa, J. (2023). *A magyar nyelv életrajza*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs, G. (2017). "A reformáció és a magyar nyelv", *Valóság*, 60 (11), pp. 105-112. https://epa.oszk.hu/02900/02924/00059/pdf/EP_A02924_valosag_2017_11_105-112.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- Ballagi, A. (1878). *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472-1877*, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest. <https://real-eod.mtak.hu/9659/1/07130ocr.pdf> (Erişim tarihi: 26.12.2024).
- Bárczi, G.- Benkő, L.& -Berrár, J. (1967). *A Magyar Nyelv Története*. Szerk. Benkő Loránd, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bartók, I. (2009). "A *Grammatica Hungarolatina* (1539) szaknyelvi jelentősége", *Iskolakultúra*, 10.sz., pp. 96-100. https://misc.bibl.u-szeged.hu/42415/1/9_EPA00011_iskolakultura_2009-10.pdf (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Bognár, P. (2015). "Pesti Gábor, az első magyar nyelven alkotó költő", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 119 (4), pp. 528-542. <http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2015-4/bognar.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Borbély, I. *Heltai Gáspár*. <https://mek.oszk.hu/01600/01612/01612.htm> (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- C. Vladár, Zs. (2016). *A korai magyar grammatikák*, Tinta Könyvkiadó, Budapest. <https://real.mtak.hu/45554/1/Korai%20magyar%20grammatika.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Çoban, E. (1996). "Macaristan'da Protestanlığın Gelişmesi ve Osmanlı Hakimiyeti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 7, Ankara, pp. 99-112.
- Cser, A. (2006) "A magyar nyelvtudomány történetének áttekintése a kezdetektől a 20. század elejéig", *Magyar Nyelv*, Szerk. Kiefer Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 481-512. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/8564/file/Cser_Nytud_tort.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).

- Dévai, B. M. (1549). *Ortographia Ungarica*, Hieronymi Victoris, Krakkö. <https://mek.oszk.hu/02700/02712/02712.pdf> (Erişim tarihi: 30.12.2024).
- Doğan, İ. (2013). "Macaristan'da Aydınlanmanın Dili ve İdeolojisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (1), pp.53-62.
- Eckhart, F. (1924). *Bevezetés a magyar történelembe*, A Danubia Kiadása, Pécs-Budapest. https://real-eod.mtak.hu/8926/1/MTA_TudomanyosGyujtemenyDanubia_006.pdf Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Eckmann, J. (1946). *Macar Edebiyatı Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, no. 51, Hungaroloji Enstitüsü no. 1, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- Fazakas, E. (2007). *Bevezetés a Magyar nyelvtörténetbe*, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Fazakas, E. (2008). *A magyar nyelv kistörténeti nyelvtana*, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Fekete, Cs. (2001/2002), "Bencédi Székely István és Vizsolyi Biblia öt psalmusa", *Magyar Egyházzene*, 9 (3-4), pp. 417-426. https://mez.egyhazzene.hu/pdf/09/09_34_417426.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Fitz, J. (1967). *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II, a reformáció korában*, Akadémiai Kiadó, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/16460/1/504_638_II.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Fóris, A. (2003). "Sulyok Hedvig: Magyar-olasz és olasz-magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján", *Modern Filológiai Közlemények*, 5 (2), pp.121-122. https://real-j.mtak.hu/24653/2/modern_filologiai_kozlemenyek_2003_5_2.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).
- Fülöp, G. *A könnyűkültúra a könyvnyomtatás kézműipari időszakában (Gutenbergtől a francia forradalomig)*. <https://mek.oszk.hu/01600/01625/01625.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Geleji, K. I. (1906). *Magyar Grammatikatska*, jegyzetekkel újra kiadta: Simonyi Zsigmond, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.Társaság Kiadása, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/6599/1/1906_Magyar_grammatikatska_Simonyi_000928272.pdf (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Güngörmüş, N. (1998). "Macar Dilinde Bulunan Türkçe Alıntı Sözcüklerin Dil Tarihi Açısından Genel Bir Değerlendirmesi", *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, pp.123-139.
- Güngörmüş, N. (2010). *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, Ankara.
- H.Bottyánfy, É.- Horváth, M.- Korompay, K.- D. Máta, M.(1990). *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- Kapronczay, K. (2013). *A magyar-lengyel és lengyel-magyar orvosi-közegészségügyi kapcsolatok múltjából (1945-ig)*, A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 54, Budapest. <https://core.ac.uk/download/pdf/42932646.pdf> (Erişim tarihi: 22.12.2024).
- Kertész, Á. (1941). *A nyomtatott betű története és útja magyarországon*, Pesti Lloyd-nyomda, Budapest. https://mtda.hu/books/kertesz_arpad_a_nyomtatott_betu_tortenete.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2024).
- Kiss, J (2017). "A Magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez", *Magyar Nyelv*, 113 (2), pp. 129-145. https://real.mtak.hu/60135/1/KissJ_MNy_17_2_u.pdf (Erişim tarihi: 11.12.2024)
- Kiss, E. J. (1991). "Reformáció és könyvkültúra a XVI.századi Magyarországon", *A Tiszáninnen Református Egyházkerület Tudományos Gyűjtemények Évkönyve 1989-1990*, Szer. Endre József Kiss, Sárospatak, pp. 86-102.
- Kókay, Gy. *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Erişim tarihi: 15.12. 2024. <http://vmek.niif.hu/03200/03233/03233.pdf>
- Kolçak, Ö. (2012). "Vasvar Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, pp. 560-562.
- Melich, J. (1906). *Szikszi Fabricius Balázs Latin-Magyar Szójegyzéke 1590-ből*, Értekezések a magyar nyelv-és széptudomány köréből, Szerk. Szinnyei József, XX (9), A Magyar Tudományos Akadémia, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/519/1/ERTNYELVSZEP_19_09.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2024).
- Özçelik, E. (2023). "Üngürüs sözünden müteneffir olmağla: Uzun Savaşlar Döneminde (1593-1606) Doğu Eyaletlerinden Habsburg Seferlerine Askeri Desteğin İmkân ve Sınırları", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 2, 2023, pp. 154-188. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3297695> (Erişim tarihi: 09.12.2024).
- Papp, S. (2013). "Zitvatorok Antlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 44, pp. 472-474.
- Pápai, F.P. (1708). *Dictionarium Latino Hungaricum*. https://real-r.mtak.hu/623/1/RMK_I_1746-Rath_0507-koll_01-02.pdf (Erişim tarihi 10.01.2025).

- R. Várkonyi, A. (2009). *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”, Ilona Zrínyi „Avrupa'nın En Cesur Kadını”, Magyar-Török Baráti Társaság (Macar-Türk Dostluk Derneği), Budapest.*
- Révész, I. (1863). *Dévay Bíró Máttyás, első magyar reformátor, életrajza és irodalmi művei*, Osterlamm Károly, Pest. <https://mek.oszk.hu/17300/17310/17310.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Sylvester, I (2006), *Grammatica Hungarolatina*, Akadémiai Kiadó-Argumentum Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/20200/20270/20270.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- Szathmári, I. (2006). *A magyar nyelvtudomány történetéből*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szenci, M.A (1990). *Dictionarium Latinoungaricum Nürnberg 1604*, MTA Irodalomtudományi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest. https://real-eod.mtak.hu/17670/2/508_376_mlk.pdf (Erişim tarihi: 10.01.2025)
- Tevan, A. (1984). *A könyv évezredes útja*, Gondolat Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/01600/01650/01650.pdf> (Erişim tarihi: 21.12.2024).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi, İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Waardenburg, J. (2007). “Reform”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, pp. 530-533.

İnternet Kaynakları

- (“Középmagyar kor: a felvilágosodásig” <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyarsag-kezikonyve-2/nyelv-es-irodalom-1919/a-magyar-nyelv-tortenete-1CA3/kozepmagyar-kor-a-felvilagosodasig-1CBC/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).
- (“Hangtani, nyelvtani, szókészleti változások”) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-magyar-nyelv-tortenete-34AE/kozepmagyar-kor-pusztai-ferenc-3563/hangtani-nyelvtani-szokeszleti-valtozasok-3584/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).
- Pusztai, Ferenc <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-magyar-nyelv-tortenete-34AE/kozepmagyar-kor-pusztai-ferenc-3563/> (Erişim tarihi: 20.12.2024).

Extended abstract

The continuity of language from past to present has ensured that it has a history like human beings. Its similarity to the course of human beings in the history also seems in language. A journey similar to that of human beings in the line of history is also present in language. In order to be able to recognize the phases, changes and transformations, beginnings and endings of this gigantic and still ongoing long journey, to make it comprehensible and to interpret it, this journey must have certain stops. Just like the history of humanity, in order to see the history of language and its evolution over time, the observable course of language development should be categorized with reference to scientific methods, because in order to study the history of a language, it is essential to know the historical periods of that language. According to current data and the general form in Hungarian literature, there have been three main historical periods in the history of the Hungarian language. The last main period, in which the written documents of the Hungarian language were created, is divided into subgroups. The second one is a period, which is called “középmagyar kor” in Hungarian literature. According to the general approach in the literature, this period, in which major historical and cultural events mainly influenced the development of the Hungarian language, Hungarian printed sources came out, and a wide range of linguistic material, ranging from the first grammar books to comprehensive dictionaries, covers the period from 1526 to 1772. The Middle Hungarian Period is a period in which the Reformation showed its influence in Hungary, the printing press became being active, the use of the mother tongue expanded its influence in both religious, educational and literary fields, the literacy rate increased with the effect of schooling and the printing press, Hungarian translation studies accelerated, and early grammar books and dictionary studies came out. The most significant feature of this period is the contribution of the Reformation and printing activities to the development of the Hungarian language. The most distinctive feature of the period is the reformation and the printing press and as its conclusion, although not at today's modern level, the first linguistic studies, which represent the Hungarian language rules and its vocabulary, are given in this period. Among the most important activities that contributed to the development of the Hungarian language in this period were printing press activities and translations from foreign languages into Hungarian. These works, which were initially seen as translations of religious texts into Hungarian with the influence of the Reformation, found the opportunity to reach a wide audience by being printed by printing presses. In order to be able to print, the printing presses took an important role in many issues from the typesetting stage to the output, especially as showing Hungarian sounds with appropriate letters in typesetting, using of spelling and language rules, and they had tried to do this according to their own style and some certain rules. This gave an important speed to the development of the language in this direction on the way to this process, although of course a single written unity could not be mentioned in this time. The first printing presses that contributed to the development of the Hungarian language by printing Hungarian texts came out outside Hungarian territory. In the 16th century, Cracow and Vienna were at the forefront in this regard. The emergence of printing presses in Hungarian lands took

place approximately in the second half of the 16th century when the Reformation movement increased its influence in Hungarian lands. Therefore, most of the printing houses that emerged out in this period not only served the development of the Hungarian language, but were also very effective in spreading the Reformation to a wide area. Since the second half of the 16th century, the number of printing presses printing works in Hungarian increased rapidly. One of the most important features of the Reformation movement and one of the most important reasons for its reaching large masses, as can be seen from the activities of the printing presses, was the great importance attached to the use of the mother tongue and its encouragement. In the history of the Hungarian language, this feature manifested itself primarily in translation works and their printing.